

PAOLO GALLONI

A BŰNÖK HIERARCHIÁJA ÉS TÁRSADALMI ELLENŐRZÉSÜK

Jegyzetek Worms-i Burchard bűnbánati könyvéhez

A *Corrector sive medicus* címen ismert bűnbánati könyv Burchard wormsi püspök XI. század elején íródott *Decretumának* XIX. könyvét alkotja. Gyóntatók számára készült kézikönyvről van szó, amely egyesek szerint magának Burchardnak a műve, míg mások önálló és független munkának tekintik, amelyet csak később illesztettek bele a *Decretumba*. A történészek számára a leginkább érdeklődésre számot tartó rész a szöveg V. fejezetében található, amely a megváltoztatni kívánt népi szokásoknak és hiedelmeknek van szentelve. Az esetek nagy részében, úgy látszik, a *Corrector* szerzője közvetlen ismeretekre vagy egy tőle időben nem túl távoli forrásra támaszkodik. Ezt a dokumentumot így általában a legmegbízhatóbbak között tartják számon, habár olykor felmerülhet a gyanú, hogy a népek tulajdonított egyes „hibák” nem mások, mint a vidékiek babonái ellen íródott traktátusirodalom közhelyei. Ilyen például a bizonyos ünnepek alkalmából állatoknak, különösen szarvasnak való (*cervulum facere*) beöltözés szokása, amelynek említése Arles-i Cesariustól kezdve számos forrásban feltűnik.

A *Corrector* ötödik fejezetének nyilvánvaló didaktikus céljai vannak. A bűnbánaton keresztül akarták rávenni a falusi lakosságot, hagyjanak fel „pogány” szokásaikkal és hiedelmeik gyakorlásával. A *Corrector* a még folyamatban lévő keresztény hittérítés programjának részeként értelmezhető, s ebből érthető a társadalom ama része iránti különös figyelem, amely még „fertőzött volt a pagánitástól”, (a pogányságtól). A koraközépkori ír bűnbánati könyvek számára evidens volt a papok nevelésével való törődés, akikre a térítés munkája hárult. A *Corrector*-nak, amely már egy későbbi szakaszt képvisel, az a kiindulópontja, hogy a nép megtért, szentségekhez járul és részt vesz a keresztény élet alapvető eseményeiben. Megállapítja azonban azt is, hogy a többség keresztény volta sok tekintetben minőségileg fogyatékos és tisztogatásra szorul, ahol még fertőzött.

A *Corrector sive medicus* az utolsó a nagy bűnbánati könyvek közül. A XI. században az Egyházon belül erősödni kezdett az e könyvekkel szembeni ellenséges mozgalom, amelynek élén Damiani Szent Péter állt. Ezért azt mondhatjuk, hogy szövegiünk a maga korában a keresztény kultúra „utóvédjéhez” tartozott. Mindazonáltal olyan utóvédről van szó, amely komoly tevékenységet fejtett ki ott, ahol a kereszténység nem eléggé vert gyökeret. Fontos dokumentuma tehát annak a társadalmi modellnek, amely felé az azt egyelőre csak részben követő falusi lakosságot irányítani igyekszik.

Miközben pontosítani igyekeztem, hogy milyen irányba igyekeztek a nép „hibáit” javítgatni, kísérletet tettem a szöveg belső logikájának felkutatására, mégpedig a *Corrector* V. – legfontosabb – fejezetében a különféle vétségekre kirótt bűnbánatok összehasonlításán keresztül. Összeállítottam egy táblázatot, amely csökkenő súlyossági sorrendben csoportosítja a bűnökre kirótt penitenciát, és a bűnöket négy csoportba sorolja: A) szexuális és házassági vétségek köre; B) vallásosság és „babonás” hiedelmek; C) emberölési esetek; D) helytelen társadalmi kapcsolatok és viselkedési módok. Bizonyos vétségek több csoportba is elhelyezhetők, egy részüknél úgy határoztam, hogy a bűntőléssel és a misén való részvétellel összefüggő előírásokat a D és nem az A csoportba sorolom be.

A táblázat összeállításánál különös figyelmet szenteltem az V. fejezet tartalmának, miután az világosan különbözik a többitől: ez az első, amely aprólékosan foglalkozik a különböző vétségekkel, amelyekre vonatkozóan a bűnbánatot tartót ki kell kérdezni; önmagában az egész kézikönyv egyharmadát teszi ki; s ez a fejezet az, amelyik a legkézzelfoghatóbban mutatja be annak a környezetnek a konkrét valóságát, ahol a mű létrejött, ugyanis a különféle nem keresztényi szokások és hiedelmek pontos ismerete mutatkozik meg benne. Továbbá az összes többi fejezetben meg van jelölve az előírás forrása (régebbi bűnbánati könyvek, pápák levelei, zsinatok, stb.). Maga az a tény, hogy nincs feltüntetve semmilyen forrás, arra enged következtetni, hogy itt a szerző saját ismereteit és felfogását érvényesíti. Ez ad magyarázatot néhány következtetlenségre, amellyel a szövegben találkozunk. Azok számára például, akik olyan dög húsát eszik, amelyet előzőleg más állat tépett szét, az V. fejezet tíz nap penitenciát ró ki, míg a Teodorus bűnbánati könyvétől ihletett LXXXVIII. negyvenet.

A bűnbánatok (penitenciák) korlátozások, absztinenciák és böjtök bonyolult sorozatából állnak, amelyek különleges esetekben alamizsna adásával helyettesíthetők. A Római bűnbánati könyvből vett néhány fejezet a bűnbánat végrehajtásának módozatait tárgyalja. Ezek szerint azt a bűnbánatot például, amely egy évig tart, olyan időszaknak kell tekinteni, amely alatt a bűnbánónak a hét három napján kényeren és vízen kellett böjtölnie, a további három napon át bizonyos ételektől tartózkodnia kellett, és csak az ünnepnapok alkalmával étkezhetett a megszokott módon. Azok számára, akik fizikailag képtelenek lettek volna elviselni a böjtölést, helyettesítésképpen hosszú imádkozást vagy az alamizsnaadást írták elő.

Kommentárok

A) Szexualitás és házasság

A *Corrector* ítéletének szempontjai és a kiszabott penitenciák nem absztrakt kategóriák kívántak lenni, amelyek nem számolnak a konkrét valósággal. A szerző nem valamiféle szigorú elv szerint járt el, amely szerint egy adott bűn mechanikusan egy adott büntetést von maga után. Ellenkezőleg, számolt mind a vétkes társadalmi helyzetével, mind azokkal a körülményekkel, amelyek között a vétség megtörtént. Volt néhány alapvető különbségtétel, amely döntően meghatározta bűnbánati könyvünk ítéleteit. Ezek a következők voltak: szabad-szolga; házas (jegyes) ember-nőtlen/hajadon; nagykorúak-kiskorúak; szándékos bűn-vétség.

A szolgát kevésbé tekintették felelősnek saját cselekedeteiért, mint a szabad embert, akit azonos vétség esetén szigorúbb büntetés sújtott. A szolgaság nem csupán társadalmi, hanem morális állapot is volt, egészen odáig, hogy ha egy szolgán meglátszott, hogy „tudatában van saját vétkének és nem ostorozást” érdemel, akkor büntetésének meg kellett egyeznie a szabadéval. A szöveg még elnézőbbnek mutatkozik a fiúkkal szemben, akiknek éretlensége sok mindenre bocsánatot jelentett. Elegendő arra gondolni, hogy egy házas felnőttre, aki megvallotta volna alkalmankénti szexuális kapcsolatát állatokkal, tíz évi bűnbánatot róttak volna, míg ugyanez a kihágás egy fiú esetében csak tíz napi büntetést jelentett.

A férfi és a nő viszonyában bizonyos egyenlőség figyelhető meg. A házasságtörő házastárs eltaszításának szabályozása érvényes volt mind a férj, mind a feleség esetében. Általában, habár a férj maradt a feleség „ura”, a vétkes neme nem határozta meg az ítélet mértékét és az azt követő büntetés kiszabását. Néhány megkülönböztetés fennmaradt különös esetekben, amelyeket rövidesen megvizsgálunk.

A legszörnyűbb bűn a vérfertőzés volt, amiért életfogytig tartó vezeklést helyeztek kilátásba, azzal a módosítással, hogy ez függött attól is, ki volt az a személy, akivel a vétkező a bűnt elkövette. Saját anyával elkövetett vérfertőzés például, mint olvashatjuk, először is tizenöt év penitenciát vont maga után „a meghatározott napokon”, amelynek lejártakor azonban nem lehetett a penitenciát abbahagyni. A nővérrel vagy nagynénivel elkövetett vérfertőzés tíz évi hasonló, mondhatni, kodifikált büntetést vont maga után, melyet azonban mindig a vezeklés további, a szövegben pontosan meg nem határozott formái követtek, s ezek akár egész életen át is tarthattak. Ezen kívül a vérfertőzők el voltak tiltva a házasságtól. A szöveg nem tárgyalja pontosan, hogy a rokonság milyen fokáig volt tiltva a szexuális kapcsolat, feltételezhetjük azonban, hogy a hetedik fokig, amelyet a korabeli Egyház határként szabott a rokonok közötti házasságnál. Nemcsak a házasság, hanem a jegyesség („amely a házasság nagyon fontos része”) is rokonsági kapcsolatnak elismert viszonyt teremtett. Valóban, annak számára, aki fiának jegyesével viszonyt folytatott, ugyanazokat a szankciókat helyezték kilátásba, mint a vérfertőzésnél. Ugyanez volt érvényes arra a nőre is, aki a házasság előtt viszonyt folytatott jegyesének fivérével. A „megcsalt” fivérét olyan penitencia sújtotta, amelyet az egyszerű házasságtörésnél róttak ki, így arra következtethetünk, hogy a *Corrector* szerzője figyelembe vette azt az esetet, amikor a férfi nem tudott a nő és saját testvére közötti kapcsolatáról. Részben hasonló volt a helyzet akkor, ha valaki két nővérrel volt viszonyban anélkül, hogy tudott volna róla: számára a büntetés azonos volt a házasságtörésével. Ugyanez történt a két nővérrel, ha nem tudtak a másik kapcsolatáról. Abban az esetben azonban, ha a két nővér tudatában volt a helyzetnek, akkor az eset vérfertőzésnek minősült, és a megfelelő büntetést vonta maga után. Úgy tűnik tehát, hogy a *Corrector* összeállítója számára vérfertőzésnek nem csupán a vérszerinti rokonok és hozzátartozók közötti szexuális kapcsolatok minősültek, hanem azok a kapcsolatok is, amelyek két vérszerinti rokon és egy harmadik személy között jöttek létre. Végül nem elhanyagolható tény, hogy önmagában a fenti vétség nem jelentett vérfertőzést, hanem csupán a tudatos elkövetés. Ez azt jelenti, hogy nem hiányzott a „bűnös” belső világa iránti figyelem, ami érthető is, minthogy egy

olyan kézikönyvről van szó, amely büntetés előtt a javítást hangsúlyozta. Régóta tartja magát az a nézet, hogy a középkori moralitás kizárólag a külső viselkedéssel törődött: a *Corrector* bizonyítja, hogy ez a tétel elsietett és kevésbé meg-alapozott.

Érdekes, hogy a kézikönyv a házasságtörés büntetésével, mégpedig hét évre szólóan sújtotta azt a személyt, aki paráznaságot követett el saját kereszt-
anyjával (vagy keresztapjával vagy keresztgyermekével). Ezekkel a személyek-
kel ugyanis tiltva volt a házasság, ennélfogva egy új rokonsági forma létesítése.
Természetesen különbséget tettek azonban a házasság és a jegyesség által léte-
sített rokoni viszonyok (a mostohaanya, a mostohaapa, valamint a mosto-
hagyermekek minden vonatkozásban egyenlőek voltak a vérszerintiekkel) és azon
viszonyok között, amelyeket a keresztség létesített a keresztszülők és a kereszt-
gyermekek között.

A házastársat természetesen tilos volt eltaszítani, kivéve ha az házasság-
törést követett el. Az eltaszítás, abban az értelemben, ahogy az a *Corrector*ban
szerepel, nem jelentette a házassági kötelék valóságos megszűnését, mivel az
eltéphetetlen volt. Aki így külön élt, csakis a házastárs halála után köthetett újra
házasságot, azaz amikor a tényleges özvegyeségi állapot bekövetkezett. Ha a
megcsalt férfi (vagy a nő) újra házasságot kötött volna, akkor ő is házasságtörést
követ el, és hét évi penitenciával büntethető. A hét éves vezeklés szankcióját nem
alkalmazták következetesen a paráználkodás minden esetére, hanem csakis akkor,
ha a monogámia szabályán esett csorba, amely a személyek közötti kap-
csolatok vezérlő elve volt. A jegyesek közötti, de még házasság előtti szexuális
kapcsolatot például csak egy évvel büntették, és a prostituáltakra is csupán öt
évnyi penitenciát róttak ki a házasságtörők hét évnyi büntetésével szemben. A
hétéves penitenciát az alábbi esetekben írták elő: amikor egy házas fél szexuális
kapcsolatot tartott fenn egy nem házassal (ha mindketten házasok voltak, kétszer
sértették meg a köteléket, kettős volt a büntetés is); amikor a menyasszony nem a
vele eljegyzetthez ment férjhez; amikor Istennek szentelt nőekkel, azaz Krisztus
menyasszonyaival, apácákkal létesített valaki kapcsolatot (itt még súlyosbításul
életfogytiglani pénteki kenyéren és vízen való böjtölést is előírtak); amikor a szü-
lők beleegyezése nélkül, házasságkötés szándékával elraboltak egy nőt. Ez az
utóbb tárgyalt eset különbözni látszik a többitől. Valójában a szülőknek a lányuk
védelmét törvényesen a férjre ruházó beleegyezésének hiánya új kötelékek
létesítését jelentette volna a régi megszüntetése nélkül. A házasság, miként a szö-
veg világosan írja, annyiban szabálytalan lett volna, amennyiben az esküvő csak
akkor volt törvényes, ha a férfi, a nő és a leány szülei is beleegyeznek. Az
egyezséget pedig a papnak templomban kellett megáldania, és a férjnek,
lehetőségeihez mérten, házassági ajándékot is adnia kellett feleségének. A két
utóbbi szokás figyelmen kívül hagyása nem eredményezte a házasságkötés
érvénytelenségét, de a három nagyböjt kiszabása a vétkesre azt mutatja, hogy tö-
rekedtek ezeknek a betartatására. Hogy egy kötelék elszakítása döntő elem volt,
az a tény mutatja, hogy ugyanúgy hét évnyi vezekléssel sújtották azt, aki ház-
astársát az egyetlen megengedett formától eltérő módon eltaszítja, mint azt, aki a
feleségét házasságtörésre ösztönözte (ami aztán joggal lehetett az eltaszításhoz).

Zavarbaejtőnek tűnik a különbség a fent idézett büntetések és aközött a tíz
nap között, amely a „feleségétől elválasztott” férfit fenyegeti, aki kapcsolatot tart

fenn egy egyedülálló nővel vagy saját szolgálójával. A „feleségétől elválasztott” kifejezés félreértésekre adhat okot. Úgy tűnik, hogy az a házastárs házasságtörése következtében „törvényes”-nek tekintett eltaszítás esetének felel meg, különben magát a bűnbánót házasságtörőnek kellett volna tekinteni. Ez azt jelenti, hogy az eltaszítás, ha nem is jelentette a házassági kapcsolat felbomlását, bizonyos toleranciát eredményezett az eltaszító szexuális élete iránt. Sőt, vétékét kevésbé szigorúan büntették, mint néhány, a házasságon belül elkövetett szexuális vétséget, mint például a bőjt alatti kapcsolatot vagy azt az esetet, amikor a feleség viselős volt, és a gyermek már megmozdult az anyaméhben. Könnyű penitenciákról van szó, amelyek azonban olyan fegyelmet igyekeztek elérni a keresztényeknél, amely egyszerre volt a tudat és a test fegyelme.

Más-más kritériumok alapján ítéli meg a *Corrector* a nőket és a férfiakat homoszexualitást és a maszturbációt tárgyaló szövegrészekben. A férfi homoszexualitást szigorúan, tíz évnyi vezekléssel büntette, sőt tizenkettővel, amennyiben bűnös szenvedélyből követték el, de mindössze negyven nappal, ha magát a szexuális aktust csak mímtették. A nőket viszont csak három nagyböjttel, de öt évvel, ha férfi nemi szervet imitáló segédeszközöket is igénybe vettek. A férfi maszturbálás tíz napi penitenciát vont maga után, de már huszat, ha hüvelyszerű tárggyal történt, harmincat pedig, ha kölcsönös onániáról volt szó; a nőket egy évvel sújtották, ha segédeszközökkel történt (a szöveg nem sorol fel más eseteket, kivéve azt, amikor a nők úgy szereznek maguknak örömet, ha kisgyermeküket az intim részekhez teszik: az ilyen anya két évvel bűnhődik). Az a benyomásunk, hogy itt a behatolás volt a döntő megkülönböztető szempont: ahol ez elmaradt, ott a szankciók mindenütt enyhék, ahol megtörtént, ott a penitencia meghaladta az egy évet.

B) Vallásosság és babonák

Sok „babonával”, úgy tűnik, a *Corrector* nem nagyon törődik. Gyakorta csak enyhe büntetéseket szab ki, és – ellentétben azzal, ami a következő századokban már gyakran megesett – szinte sohasem a démont okolja, hanem csupán az emberi butaságot és a tudatlanságot. A penitencia említést tesz a boszorkányok repüléséről és az esővarázslókról, de nem hagy kétséget affelől, hogy hatalmuk illuzórikus. Néhány esetre azonban szigorúan lecsap, és nehéz benne azt a belső logikát felismerni, amely igazolná a számunkra hasonlóknak látszó esetek megítélésének óriási különbségeit. Nem világos például, mi az oka annak, hogy tíz év penitenciával bünteti a „vad nőkben” való hitet (nők, akiknek ugyan valószínű van, megjelennek szeretőiknél, ha szerelmi vágyat éreznek és tettségük szerint eltűnnek), míg egy évvel azokban a női varázslókban való hitet, akiket képeseknek tartottak az emberek érzelmei feletti uralomra. Világosan látszik, hogy komoly büntetések szerepeltek, amikor a hiedelmek, bármilyen illuzórikusak voltak is, a mások iránti rosszindulattal jártak együtt. Hét év annak, aki abban hitt, hogy repülni tud a boszorkányokkal, hogy bűnöket kövessen el; öt év a nyomokkal való rontóknak; három a szomszédok állatainak megrontására végzett varázslásokért, amelyek irigységből fakadtak; két év ártó praktikákért. Hasonlóképpen ellenséges volt a magatartás azokkal a vétségekkel szemben, amelyek kicsapongó és túlzó erotikával függtek össze: hét év a férj magjának

lenyeléséért, hogy azzal őt még hevesebbé tegyék; őt esztendő vért tartalmazó erotikus orvosságok készítéséért; kettő kenyérrel és hallal végzett erotikus varázslásokért. E minden szexuális túlhajtással szembeni represszió közegében jobban értelmezhetjük a „vad nőkben” való hit miatt kiszabott tíz évet. Ez a „babona” egy olyan erotikus képzet jelenlétére utal, amely szembenállt a keresztény vagy a kereszténnyé váló társadalomban érvényes társadalmi sémák merevségével. Az egyháziak számára elfogadhatatlan volt a természetfeletti hatalommal rendelkező nőkben való hit, akik jártasak a szabad nemi életben, és akiknek a pusztá neve (silvaticae a latin fordításban) egy kultúrán kívüli közegből való származásukra utalt, ahol féktelen szexualitás uralkodik. A szexuális gyakorlatot a természet és a kultúra határán lévő tevékenységként ítélték meg, amelyet szabályozni kell, hogy ne essen az a vadság veszélyes, kultúraellenes (azaz emberellenes) szférájába.

Az Egyház által üldözött „babonás” magatartások körének egyik legérdekesebb része a „megszentelt dolgok” helytelen használata. Tíz évnyi penitenciával sújtották azt, aki gyógyfűvek gyűjtése közben mágikus formulákkal együtt mondta a hiszekegyet vagy a miatyánkot, és héttel azt, aki lenyelt a szentelt olajból abban a reményben, hogy így meghamisítja Isten döntését az istenítéletkor (más trükkökkel együtt, amelyeknek ugyanez volt a célja: a vétség nem csupán a szent dolog hibás használatában állt, hanem a csalárd szándékban is). Összehasonlításképpen meglepően kevés az azok számára kilátásba helyezett tíz nap, akik keresztény szent könyvekkel kísértették a sorsot, vagy akik, mintegy a túlvilágra szóló menlevélként ostyát és borral telt kelyhet tettek a gyermek kezébe annak temetésén. Egy olyan esemény tragikum, mint egy gyermek halála, a szorongás és félelem, amely a síron túli élet kérdésével függött össze, megértő magatartást tudott kiváltani. S ez nem ritka a kézikönyben. Mindenesetre ugyanez a megértés nem nyilvánkozik meg a szöveg más pontjaiban. A központi probléma a keresztény szentség önmagában való hatékonysága volt, amelynek értelmében például a szent olaj magánvaló hatalmának a szervezeten belül képesnek kellett volna lennie, hogy segítsen valakit, függetlenül más, morális természetű megfontolástól. Az Egyház olykor, többé-kevésbé szándékosan bátorította, de még gyakrabban elítélte az ilyen típusú hiedelmeket, anélkül azonban, hogy véglegesen megoldott volna néhány ellentmondást. Egy példa: a 106. fejezet azt tanácsolja annak, aki véletlenül beleivott egy italba, amelybe egér vagy nyest dőglött bele, hogy énekeljen zsoltárt, de tíz nap penitenciát ír elő, ha a cselekmény tudatosan történt. Itt a penitenciának lebeszélő szerepe volt, amely más esetekhez hasonlóan higiéniai-egészségügyi nevelésbe csapott át, míg a zsoltár elrecitálását úgy is lehet értelmezni, mint amelynek terápiás, helyesebben mérgezőgátló szerepe van. Ilymódon nem csodálkozhatunk, ha a gyógyfűvek hatásának növelésére gyűjtéskor kipróbált „erejű” imákat mormoltak (amelyek olykor csodák művelésére is képesek voltak). Az Egyház azonban nem szerette a szent és a profán dolgok összekeverését: az imádság persze hitük szerint befolyásolhatta az eseményeket, de nem akkor, ha szabálytalan kontextusban használták, amely elvette természetes jelentését. Egy még nem kielégítően krisztianizált nép nevelési folyamatának a kellős közepén vagyunk (lásd a három évnyi kirótt penitenciát arra, aki kultikus cselekményeket források vagy kövek közelében hajt végre), és a legszigorúbb penitenciák azon ellentétes felfogások ellen irányultak, amelyeket az Egyház a korban a legveszélyesebbeknek ítélt.

C) Gyilkosságok

A megkülönböztető szempontok, amelyek a *Corrector* szövegében a gyilkosság bűnére vonatkozó penitenciákat szabályozzák és szigorúságukat megszabják, alapvetően három csoportot alkotnak: a bűnös indítékai avagy az elkövetett bűncselekmény szándékossága illetve akaratlansága, a cselekmény motivációi és végül az áldozat és a gyilkos társadalmi helyzete. A gondatlanságból eredő emberölést természetesen kevésbé ítélték súlyosnak, mint a szándékosat. Egy feljelentés, amely után a megvádoltat ártatlanul ítélték halálra, egyet jelentett a szándékos emberöléssel. Az abortuszt nagyobb szigorral büntették, mint a gyilkosságot, amennyiben azt tiltott viszony után követték el, és ugyanez a kritérium volt érvényes fogamzásgátlás esetén is. E két esetben összegződött a házasságnak és a nemzésnek mint a szexualitás egyetlen elfogadható céljának az elutasítása, valamint a szándék, hogy a bűnös elrejtse a társadalom elől bűnének következményeit, eljutva az élet megsemmisítéséig. Egyéb esetben az abortuszt nem azonosították a gyilkossággal, mindazonáltal keményen, öt évnyi penitenciával büntették, tehát egy házasságtörő abortuszával összevetve csak feleannyival. A vezeklést azonban egy évre mérsékeltek, ha a magzat még nem mozdult meg.

Annak, aki háborúban katonai feljebbvalója parancsára ölt, csak minimális vezeklésnek kellett magát alávetnie. Az esetleges erkölcsi felelősséget a parancsot kiadó előjárónak kellett viselnie. A parancsot végrehajtó katona felelősségéről szóló viták nagyon régi keletűek, és összekapcsolódtak a keresztény ember háborúban való részvételének problémájával. A következőket pacifistákkal, akik – mint Origenész – az erőszak minden formájától és a fegyverhasználattól való teljes tartózkodást hirdették, szembenálltak a kompromisszum hangoztatói, közöttük Szent Ágoston, akik szerint megengedhető az igazságos háborúban való részvétel és a saját felettesnek való engedelmesség. Ez utóbbi, a későbbiekben győzedelmeskedő felfogást vallja a *Corrector* szerzője is. Az alárendelt felelősség alóli felmentése nem volt azonban teljes, minden esetre kiterjedő érvényű. A *Corrector*-ban ugyanis a következők olvashatók: „Szabad emberként megölted urad szolgáját anélkül, hogy az neked bármi rosszat tett volna, azon egyetlen mentséggel, hogy ezt neked urad parancsolta? Akkor vezekelj negyven napig és még hét azt követő éven át (=szándékos emberölés), és ugyanezt tegye a te urad is”. Ha azonos körülmények között a gyilkos egy másik szolga volt, akkor csak az úr volt a vétkes. A bűnbánati könyv tehát bátorította az úrhoz való hűséget, de csak odáig, amíg az nem tett rosszat és nem követett el igazságtalanságot. Ezzel az elvvel megegyezően minimális (három nagyobb) volt a büntetése annak, aki megölt egy zsarnokot (=törvénytelen és gonosz hatalom), aki a béke megszegésére tört.

A megbocsáthatatlan emberölések közé tartozott a család egyik tagjáért elkövetett bosszú (pro vindicta parentum). A tény, hogy szükségét érezték pontosítani, hogy erre a cselekedetre nincs mentség, igen fontos információt tartalmaz: magától értetődő módon a hagyományos erkölcs megengedte a családi bosszú, a vérbosszú gyakorlatát. A vérbosszú megfékezésére irányuló törekvés nem volt újdonság. Szövegek mint például Rothari ediktum jóvátételszerű bírságok részletes felsorolását tartalmazzák, amelyek a személyes bosszú visszaszorítását

célozták. A legrégebbi bűnbánati könyvek közül, amelyen Kolumbáné, némelyek előírták, hogy a gyilkost ki kell szolgáztatni az áldozat családjának, helyettesítve és pótolva ily módon az okozott veszteséget. A *Corrector*ban a jóvátételnek ez a típusa mindössze egy esetben fordul elő: aki megölt egy nyilvános bűnbánatot tartó személyt, egyebek mellett el kellett, hogy foglalja annak helyét a vezeklésben.

Az életfogytig tartó vezeklést, amellyel eddig csak a vérfertőzés bűnénél találkoztunk, most viszontlátjuk a saját családtagokat, a saját urat vagy egy papot meggyilkolók esetében. Ily módon kirajzolódik az alapvető kötelékek háromszöge, amelynek ereje a rokoni kötelékek mintájára alakult:

úr (világi hatalom)
ÉN család
pap (egyházi hatalom)

A IV. fejezetben azt ajánlják a gyóntatónak, hogy a gyónás előtt győződjön meg, hogy a bűnbánó sem nem vérfertőző, sem nem hűtlen urához, azaz hogy megtartja az alapvető társadalmi kapcsolatokat, és nem hágja át a szabályokat. Ellenkező esetben ugyanis, a feloldozás csak a jó útra térésre vonatkozó pontos ígéretek mellett volt megadható. Ebbe a rendszerbe az Egyház mint harmadik alapvető elem épült be. Már a keresztény korszak első századaitól kezdve arra törekedett, hogy a rokonság új fogalmát vezesse be, amely magában foglalta a hit spirituális kötelékeit is. Emlékezzünk arra, hogy „Krisztus jegyese” egyenrangú volt valaki feleségével a házasságtörés megítélésében. Így a pap számára lélekben minden keresztény „családtaggá”, „vérségi rokonná” vált. A lelkiatya életfogytig tartó vezeklést kockáztatott akkor is, ha olyan valakit ölt meg, „aki a gonoszé volt” – mely bűnért egy közönséges kereszténynek mindössze egy böjtölés járt –, mégpedig azért, mert a meggyilkolt „Isten képere volt teremtvé”.

D) A társadalmi kapcsolatok és a helytelen viselkedések

Ebben a csoportban a szó legtagabb értelmében vett elfogadhatatlan és aszociális magatartás együtt szerepel az – úgymond – jó magatartás általános szabályaival.

Apát vagy anyát megátkozni, megütni, megbecsteleníteni ugyanazt a penitenciát vonta maga után, mint amit megölésük esetére írtak elő. Ugyanaz a büntetés volt kiróva a templomból való lopásra. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a szülők, illetve az egyház elleni kihágás azonos súlyú volt. Egy másik passzusban a *Corrector* hét helyett három évet ró ki arra, aki sikkaszt az egyház vagyonából. A hét év esetében pontosítják, hogy a lopás a templom épületében történt. A három éves büntetés valószínűleg egyéb egyházi javak eltulajdonítására vonatkozott, s ez nem jelentette egyben a szent hely megbecstelenítését is.

A kapzsiságból tett hamis eskü és a kiközösítettekkel való baráti kapcsolat a vétkesnek hét éves penitenciát jelentett (hasonlóan az emberölés, templomi lopás, házasságtörés és súlyos, szülők elleni vétkek esetéhez). Világossá válik tehát az eskü fontossága, amelyre a hűségi kapcsolatok és a bírósági perek épültek. Ami a kiközösítést illeti, megfigyelhető, hogy a bűn megtorlása mennyire a

társadalom feletti ellenőrzés eszköze volt, amely társadalomnak ki kellett vetnie magából a kiközösítettet. Ez utóbbi társadalmi „halálának” el nem fogadása a bűnök hierarchiájában egyet jelentett más személyek halálának szándékoltt előidézésével.

A *Corrector* néhány sorban foglalkozik az egészségügyi normákkal is. A dögök, más állatok által széttépett jószágok vagy hálóban megfojtott állatok fogyasztása tilalmának megokolásaként az Apostolok Cselekedetei 15. és 20. versét hozza föl, amely megparancsolja a tartózkodást az állatokkal való fajtalanzkodástól, a megfojtott és a bálványoknak áldozatra szánt állatok vérértől. Ha némi pontatlansággal is, itt tehát a bibliai elvekre történt hivatkozás. Mindenesetre annak, aki a zsidók által készített ételből evett, akiknek konyhája még szigorúbban kötődött az Ótestamentum előírásaihoz, tizenöt napi penitenciával kellett hogy számoljon. A tisztátalanságot ennél fogva leginkább az az egyszerű tény határozta meg, hogy az illető egy másik valláshoz tartozók által készített ételeket fogyasztott.

Végül a bűnbánati könyvben megfigyelhető a törekvés az Egyház gazdasági és erkölcsi hatalmának mindenáron való védelmezésére. A tized beszedésének elmulasztása vagy egy pap útmutatásainak semmibevétele a vétkeseknek negyven napi penitenciát jelentett. Ezzel szemben éppen csak harminc nappal „megúszták” azok, akik elnyomták gyengébb szomszédjukat, védelmezték a bűnöst, és igazságtalanok voltak az ártatlanokkal: egy hatalmasnak erőszakoskodni és igazságtalanul viselkedni tehát, mindent összevetve, kis bűn volt. Egy évnyi vezeklés volt szükséges annak a bűnnek a megváltására, ha valaki az Egyháznak járó hagyatékok magának megtartotta. Ugyanez történt azzal, aki megtagadta a szentségeket egy nős paptól, ezzel azt bűnösnek minősítve. Ez a kortárs milánói patarénusok álláspontjához hasonló nézet volt, továbbá jele a reformok főként városi tömegekben élő vágyának, amit az Egyház képes volt megszünti, törekedve egyben arra, hogy „romboló” erejüket a minimálisra mérsékelje. A *Corrector* tanúbizonyságot tesz a tisztább és keresztényileg hitelesebb klérus iránti vágyról, egyszersmind elének tárja egy még nem teljesen sikeres térítés jeleit, amelyet bizonyos értelemben nem ártana „újrakezdeni”.

Összegzés

A *Corrector* szerzője társadalmi képet ad, valamint a társadalom önmaga feletti ellenőrzésének tervét. Olyan társadalomét, amely horizontális értelemben a családi kapcsolatokon, míg vertikális értelemben a hierarchikus kapcsolatokon nyugvó személyes viszonyokra épült. Az Egyház mindkét szinten közbeékelődött mint harmadik pólus, mégpedig olyan kötelékek révén, amelyeket az előbbiekkal egyenrangúvá tett.

A társadalom feletti ellenőrzés feltétele mindenekelőtt a status quo legitimitásának megszilárdítása volt, ez azonban nem volt elegendő. A keresztény ember életének zsigereibe kellett hatolni. Az ünnepnapok alkalmával (szakrális időszak, amelyet az Egyház igyekezett megszervezni) érvényes viselkedési normák rendszerén keresztül az egyház megvalósította az idő feletti ellenőrzést. Szankciókat fogatosítottak azok ellen, akik elfogadható indok nélkül a

legnagyobb ünnepeket a plébániájukon kívül töltötték (tehát nemcsak az idő, hanem a tér is fontos volt), vagy gyermeküket nem pünkösdkor, illetve nagy-szombaton kereszteltették meg. A pénteki böjt figyelmen kívül hagyása a büntetés szempontjából egyenértékű volt a vasárnapi böjtöléssel, vagyis az ünnep megszentelésének elmulasztásával. Az ünnepi periódusokat részletes táplálkozási és szexuális életrend tagolta. Ezen a módon az idő fölötti ellenőrzés összeforrt a test fölötti kontrollal, és különösen azon részei fölötti rendelkezéssel, amelyek a leginkább összefüggtek a természetességgel és az ösztönösséggel: ez a nemiség és a gyomor. A testre vonatkozó intézkedések nem kevésbé fontosak, mint azok, amelyek közvetlenül a lelkiismeretet érintették. Ez utóbbit jobban lehet ellenőrizni, ha sikerül a személy teljességét fegyelmezni, beleértve „meghosszabbításait”, a nyelvet, az élet tereit és időit, végül a kapcsolatokat, amelyeket az ember létesít.

Jegyzetek

E munkában szándékosan elhagytam a más tanulmányokra való hivatkozást, miután elsődlegesen arra törekedtem, hogy olyan analízist készítsek, amely kizárólag a vétségek és büntetések belső összehasonlításán alapul. A *Corrector*-a Patrologia Latina CXL kötetében jelent meg. Felhasználtam egy olasz fordítást is, amely az *A pane e acqua. Peccati e penitenze nel medioevo* című G. Picasso, G. Piana e G. Motta, szerkesztésében 1986-ban Novarában megjelent kötet 56–172. oldalán található, mely kötet a 193–198. oldalon gazdag irodalomjegyzéket is tartalmaz.

Táblázat

vezeclés időtartama	vétség
egész életre szóló	A) Vérfertőzés
	C) Az úr, valamely családtag (mostohaapát beleértve) és pap megölése; minden esetben, ha a gyilkos egyházi személy
15 év	A) Testvérek közötti homoszexualitás; állatokkal, bűnös szenvedélyből folytatott fajtalankodás D) Templom felgyújtása
12 év	A) Bűnös szenvedélyből folytatott homoszexualitás
10 év	A) Nem bűnös szenvedélyből folytatott homoszexualitás; házas személyek állatokkal való, nem bűnös szenvedélyből származó kapcsolata B) „Vad nőkben” („silvaticae”) való hit; a Hiszekegy és a Miatyánk mágikus igékkel történő vegyítése füvek gyűjtése során. C) Tiltott kapcsolatot követő abortusz és fogamzásgátlás
7 év	A) Házasságtörés; feleség eltaszítása; feleség házasságtörésre ösztönzése; apácával folytatott kapcsolat (büntetése: az élet hátralévő részében az összes péntek); nem házas személyek állatokkal folytatott fajtalankodása; kapcsolat két nővérrel, nem tudva testvéri viszonyukról; lenyelni a férj magját, hogy növekedjék annak tűzessége; elrabolni egy lányt feleségnek a szülők beleegyezése nélkül; feleségül venni más jegyesét

- B) Hinni a boszorkányokkal való együtt repülés tudományában
bűnök elkövetése céljából;
lenyelni a szentelt olajat Isten ítéletének meghamisítására
- C) Szándékos emberölés és részvétel emberölésre irányuló
szövetkezésben; közreműködés abortuszban
- D) Hamis eskü (a büntetés fele, ha a vétség életveszélyben
történt); barátkozás kiközösítéssel; a szülők bármilyen megsértése;
lopás a templomból (plusz három nagybőjt)
- 6 év
- A) Prostitúció vagy másoknak prostitúcióra való rábírása
- 5 év
- A) Női homoszexualitás tárgyak segítségével;
erotikus cseppek készítése menstruációs vérből
- B) Nyomokból való megrontás
- C) Nem szándékos emberölések;
nemtörődomség, amely a megkereszteletlen gyermek halálát okozza
- 3 év
- A) Szolgáson fajtalankodása állatokkal
- B) Kultikus cselekmények források, kövek
és útkeresztezések mellett;
olyan babonákban hinni, amely a szomszéd
jószágára ártó hatású
- C) Mulasztás, amely a már megkeresztelt gyermek halálát okozza;
abortusz a már életjelt adott magzat esetén
- D) Az Egyház javainak elsikkasztása
(mentesül a büntetés alól, aki a négyszeresét visszatéríti)
- 2 év
- A) Erotikus játékok saját kisgyermekkel;
erotikus varázslások kenyérrel és hallal
- B) Mágusokkal és varázslókkal való érintkezés;
a Nappal és a Holddal kapcsolatos pogány praktikák;
az újév pogány megünneplése; ártó készítmények előállítás;
a „Diana-társaságban” és a boszorkányok
égi háborújában való hit;
megkeresztelés nélkül elhalt kisgyermek holttestének
hegyes karóval való átdöfése, hogy ne zavarja az élőket;
ugyanaz a cselekedet szülésben meghalt asszony testével
- D) Keresztény ember foglyul ejtése és rabszolgának
való eladása; sírrelé
- 1 év*
- A) Házasság előtti kapcsolat jegyesek között; női önkielégítés
- B) Orvosságok készítése elhamvasztott koponyákból;
meghatározott napokon ebédet készíteni a Párkáknak;
hinni a vihart támasztó mágusokban,
női varázslókban, akik befolyásolják
az érzelmeket, és boszorkányokban,
akik állatokon lovagolva repülnek
- C) Abortusz életjelt még nem mutatott magzat esetén
- D) Eskü, hogy a vétke nem békül ki valakivel;
elleneségeskedés a házasságot kötött papokkal és az általuk
kiszolgáltató szentségek elutasítása;
az Egyháznak szánt hagyaték kifizetésének elmulasztása;
középes jelentőségű lopás
(dupla büntetés az elvett érték vissza nem adása esetén)

* Azokat a pontokat mutatja, ahol a Corrector olykor 40 napot hozzátesz a megjelölt bűnbánati évekhez.

7 nagy bűjt	D) Ereklék ellopása
3 nagy bűjt	A) Szabálytalan házasságok (ajándék, papi áldás nélkül); nők közötti „gyönyörök” C) A zsarnok megölése; egy szolga megölése másik szolga által ura parancsára; öldöklés háborúban az előljáró törvényes parancsára D) Közvetlenül vagy közvetve valaki kárát okozni
40 nap	A) A bűjt szexuális tilalmainak figyelmen kívül hagyása; férfiak közötti erotikus játék; mézzel és búzaszemekkel úzott erotikus varázslások; házasságtörő nők boszorkányságai rájuk igényt már nem tartó szeretőik számára B) Varázslásokat kiagyalni, kezdeményezni vagy más rítusokat folytatni Szent Szilveszterkor, újévbeli szerencse reményében; bájjalokat és amuletteket készíteni; a csütörtököt Jupiter tiszteletére megünnepelni C) Megölni egy tetten ért tolvajt D) A kántorbűjt** bűjtjeinek megvetése; a szent ostya kihányása részegség miatt; az Istennek szánt adományok visszatartása és a tized fizetésének elmulasztása; a pap figyelmeztetésének semmibe vétele; a gyermek megkereszteltetése nagyszombat és pünkösd napjaitól eltérő időben, anélkül, hogy sürgős lenne
30 nap	A) Kölcsönös onanizálás B) Szótt anyagokkal folytatott varázslás készítésük közben; pogány módon virrasztás (tréfákkal és táncokkal) keresztény ember halálakor; köveknek és forrásoknak készített adományok megevése; újévi áttöltözések; mágikus formulák elmondása munkakezdés előtt D) Lerészegedni és másokat is rávenni erre; a bűnösök védelmezése és erőszakoskodás ártatlanokkal; szegény és gyenge szomszédokkal szembeni hatalmaskodás
20 nap	A) Terhesség alatti szexuális kapcsolat; üreges tárgyakkal folytatott maszturbálás; csókolózás a templomban B) Esővel kapcsolatos varázslások, amelyek során egy meztelen gyereklány füvet merít a folyóba; kenőcsöt tenni meggyilkolt férfi kezébe; gyermeket a háztetőre vinni, hogy kigyógyuljanak a betegsükből; búzáat égetni ott, ahol valaki meghalt; csomókat kötni a halott övére valaki megrontása végett; a gyapjúkártozó fésűt a koporsóra dobni; kettétörni a halottaskocsit D) Megvetni a bűjtöt vagy vasárnap bűjtölni; nem áldozni legalább négyszer egy évben; ürléket enni betegségből való felgyógyulásért; a súlyok és mértékek tönkretétele
15 nap	D) Részegség hányással

** Kántorbűjt: húsvét előtti 6. (Inocavit) vasárnap, pünkösd, szept. 14 és december 13. utáni szerda, péntek és szombat. (szerk.)

10 nap	<p>A) Feleségétől különválasztott férfi kapcsolata saját szolgálólányával; menstruáció alatti nemi kapcsolat; hátról történő közösülés; férfi önkielégítés; ifjú nemi kapcsolata állatokkal</p> <p>B) Szent könyvekkel kísérteni a sorsot vagy búzaszemeket dobni a tűzbe; azt hinni, hogy a kakas kukorékolása előzi a szellemeket; hinni a Párkákban vagy farkasemberben; gyermeket ostyával és borral eltemetni</p> <p>D) Kis jelentőségű vagy a nyomor kényszerítette lopások; arra buzdítani egy vezeklőt, hogy igyon; tréfát űzni a hadirokkantakból és a törpékből; a túlzásba vitt torkosság; döghúst enni vagy olyan állatét, amelyet vadállat tépett szét, esetleg háló fojtott meg; a nagy ünnepeket a saját plébániától távol ünnepelni meg; pletykálkodás a szentmise alatt; böjtölés nélkül fogadni az ostyát; misét mondatni és otthon maradni; beteg és bebörtönzött meglátogatásának elmulasztása; zsidók által készített étel fogyasztása</p>
7 nap	<p>D) Megrágalmazni a szomszédot; esküdni istenkáromló kifejezésekkel</p>
5 nap	<p>A) Nők intim részeit „tapogatni”</p> <p>B) Hinni a vészmadarak jóvendülésében; síró gyermeket valamilyen lyukba dugni</p> <p>D) Böjtölés közben megvetni azt, aki nem képes böjtölni; ragadozó által megfojtott madarat enni; állatok vérért inni; nem befogadni zarándokokat; fiúk által elkövetett lopások</p>
4 nap	<p>A) Vasárnapi szexuális kapcsolatok</p> <p>D) Nőkkel együtt fürdőzni; döglötten talált halat enni; nagy zabálások után misére menni; vasárnap dolgozni</p>
2 nap	A) Nők intim részeit „tapogatni” anélkül, hogy házások lennének
3 péntek	D) Éhesen ételmet lopni

A *Corrector* ezenkívül leszögezte, hogy aki a böjt idején húst evett, egész évben meg kellett tartóztatnia magát a húsevéstől és bűnbánatot kellett tartania minden nap, amikor ha tehetné (és kellett) nem tett szemrehányást annak, aki rosszat cselekedett.

Ahogy a kirótt bűnbánat szigorúsága egyre nő és időtartama el nem éri a hét évet, úgy kerülnek egyre jobban túlsúlyba az A csoportba tartozó vétkek. A B csoportba tartozó vétkekért leginkább közepes és kisebb bűnbánatot szabtak ki, amely többnyire két éves illetve 20–40 napos időtartamot jelentett. A C csoportba tartozók egyenletesen oszlanak el a büntetés szempontjából, ami azt mutatja, hogy aprólékosan különbséget kívántak tenni az emberölés különféle válfajai között. A D csoport fontossága egyre nő, ahogy a büntetések szigora csökken és időtartamuk leginkább 10–40 nap között változik.

Az tehát a benyomásunk, hogy a *Corrector* szerzőjének legfőbb törekvése a test megfigyelmezése volt.

Fordította: Hajnóczi Gábor

Paolo Galloni:

Die Hierarchie der Sünden und ihre gesellschaftliche Kontrolle.

Anmerkungen zum Pönitenzbuch des Burchard von Worms.

Das unter dem Titel *Corrector sive medicus* bekannte Pönitenzbuch ist das 19. Buch des *Decretum* des Wormser Bischofs Burchard, das Anfang des 11. Jahrhunderts entstand. Das 5. Kapitel des für Beichtväter gedachten Handbuchs enthält die Beschreibung der für falsch gehaltenen Volkssitten und Volksglauben, die für einen Historiker eine wichtige Quelle darstellt. Da sich das Kapitel – im Gegenteil zu den anderen – nicht auf andere, frühere Quellen beruft, liegt die Annahme, der Verfasser habe sich hier auf eigene Erfahrungen und Kenntnisse gestützt, nahe.

Der Autor der Studie teilt die im *Decretum* aufgezählten Sünden in vier Hauptgruppen ein: A – sexuelle Vergehen und Ehebruch, B – Religion und Aberglauben, C – Mord, D – Falsches gesellschaftliches Verhalten. Es wird eine Tabelle aufgestellt, die die Pönitenz in degressiver Reihenfolge gruppiert. Laut Galloni ist die These, dass sich die mittelalterliche Moralität ausschliesslich mit dem äusseren Benehmen befasste, unbegründet, denn der Verfasser des *Corrector* habe die Strafen nicht mechanisch über den Sünder verhängt, im Gegenteil, er habe dessen gesellschaftliche Stellung, die Umstände und die Absichten des Täters in Betracht gezogen. Das Urteil wurde von den folgenden Faktoren stark beeinflusst: ob der Täter ein Freier oder ein Unfreier, ob er verheiratet (bzw. verlobt) oder ledig, volljährig oder eben minderjährig war, ob die Tat absichtlich oder aus Versehen geschah.

Das Werk ist ein Teil des Programms der aktuellen christlichen Bekehrung gewesen. Das Ziel der Kirche war, dass die christlichen Glaubenslehren in die Kapillaren des menschlichen Lebens hineinsickern, um der Kirche die Kontrolle über die Gesellschaft zu sichern. Diesem Ziel dienten auch die ausführlichen Beschreibungen, die mit der Kontrolle über den Körper, mit der Regelung der Ernährung und der Sexualität eng verknüpft waren. Der Hauptvorsatz des verfassers des *Corrector* war ebenfalls die Disziplinierung des Körpers.